

*„Keleti hadművészet” Nyugaton
A könnyűlovas harci műveltség elemei az ibériai rekonkvizta időszakában*

A középkori Nyugat-Európa politikai formációit a 8. századtól érő katonai kihívások, azaz a normann-viking, a muszlim (arab-berber) és a – steppei kultúrkörből származó népek közül a kontinens nyugati felére utolsó ízben eljutni képes – magyar akciók több szempontból is összevethetők.¹ Az utóbbi kettő esetében kínálkozik egy alaposabb vizsgálatra érdemes hadtörténeti szál. Ez a „könnyűlovas” harcászat elemeinek, eszköztárának alkalmazása, illetve ezek későbbi felbukkanásai – a fegyverrel meghódított területen történő berendezkedés, az államszervezés és konszolidáció után is. Vizsgálódásunk idejét a Kárpát-medencében Árpád népének bejövetelétől a keresztény magyar államalapítás utáni három évszázadra (Árpád-kor), míg az Ibér-félszigeten az első ezredforduló előtt még csak előzményeiben mutatkozó emblemikus korszakra, a rekonkvizta néven ismert történelmi folyamatra terjeszthetjük ki. A Córdobai Kalifátus 10. századi csúcsideje és a hispániai muszlim hatalom 13. század végi *de facto* felszámolása közötti datálás több oldalról indokolható. Számunkra az a legfontosabb, hogy bár mindkét földrajzi régióban egymástól jelentősen különböző államberendezkedési formák váltották egymást, a hódító (visszahódító) igényekkel fellépő szomszédok indukálta háborús nyomás hasonló, de legalábbis összevethető jelenségeket szült a harci kultúrájuk ismérvei alapján párba állítható ellenfelek konfrontációiban, a háború hátterét tekintve is.

A kontinens szélein eltérő fejlődési utat bejáró területek egyetlen aspektusból történő, kellő körületekintés nélküli összevetése veszélyes vállalkozás lehet. A fenti, meglehetősen szűk összehasonlítási alap mellé ezért érdemes egyéb vizsgálódási pontokat is keresnünk. Egyfelől azért, mert az iszlám világ nyugati részének hadtörténetével foglalkozó szakirodalom a muszlim politikai befolyás alá került óriási kiterjedésű terület többi részéhez képest az arab Nyugatot, a Maghrebet, különálló régiónak tekinti. Itt más – elsősorban helyi – hatások érvényesültek, mint keletebbre. Ezek között a mediterrán, a bizánci vagy éppen a nyugat-európai szomszédok által generált jelenségek a fontosabbak, nem beszélve az ibériai muszlim világban a harcászat terén is jelen lévő berber elemekről.² Másfelől ebbe a régióba jóval kisebb mértékben és megkétszerezve ért el az a steppei hadművészeti befolyás, amelynek döntő szerepe volt az ázsiai és Bizánc ellenében folytatott muszlim háborúk folyamán.³

¹ A hazai szakirodalomban erre legutóbb: BÓNA 2000. 57–61.

² A berberok hispániai betelepüléséről l. TÁHA 1989. 166–177. Az afrikai berber dinasztiák harcászatáról: BRETT-FORMANN 1985. 33., 126.; NICOLLE-MCBRIDE 1988. 15.; NICOLLE-MCBRIDE 2001. 16–20., 22–33.

³ Az iszlám és a steppe érintkezésére az arab-kazár háborúk mellett az iszlám közép-ázsiai terjeszkedését kell említeni. Az első, Amu-Darján túli muszlim invázióra már 650-ben sor került, Transoxánia meghódítása és az Omajjád Kalifátus határterületévé szervezése pedig 715-ig megtörtént –

Kiindulópontunk az a megállapítás, hogy a korabeli Európa lakói a 8. század után már nemcsak a kontinens keleti végei felől (Kárpát-medence, Kelet-Európai síkság) találkozhattak a könnyűlovas hadművészet részben steppei eredetű jellegzetességeivel, hanem délnyugat felől is. A különböző forráscsoportok vizsgálata alapján tudjuk, hogy a 711 után a Pireneusi-félszigeten – illetve a nyugati Mediterráneum északi oldalának más területein is⁴ – berendezkedő iszlám hatalom hadai maguk is alkalmazták ennek a harci műveltségnek az elemeit. Kérdés, hogy kiktől, milyen módon tanulhatták el, illetve mennyiben lett sajátjuk az évszázadok során az e térségben háborúzó muszlim (és nem csak muszlim) hadviselőknek. Az alábbiakban ezt a közös jellegzetességet járom körül, elsősorban a Pireneusi-félszigetre koncentrálva, mivel annak középkori hadtörténete meglehetősen kevés hangsúlyt kap a hazai kutatásban.⁵

I. A könnyűlovas harcászat fogalmának megközelítései: ló és lovaglási technikák

A „könnyűlovasság” fogalmának hazai értelmezése a közelmúltban is vita tárgyát képezte. Mostanra addig jutottunk, hogy a korábbi, nehezen megfogható *terminus technicusok* (pl. „félnehéz lovasság”) helyett esetenként már új szemléletmód alapján közelítünk.⁶ Ám a régi beidegződések, sajnos, jórészt továbbélni látszanak, ez talán a 10. századi magyarok taktikája, valamint a honfoglalás-kori lovas harcos fegyverzete esetében a legfeltűnőbb.⁷

Az Ibér-félszigeti forrásokat és szakirodalmat tanulmányozva két megállapításra juthatunk. A nálunk is ismert, leegyszerűsített képlet, miszerint a „nyugati nehézfégyverzetű lovag” áll szemben a „keleti könnyűfégyverzetű lovassal” (ottani kontextusban északi a délivel), az Ibér-félsziget esetében ugyanúgy

utóbbi éppen párhuzamosan a hispániai vizigót állam felszámolásával. NICOLLE–MCBRIDE 1982. 3.; BRENTJES 1986. 43.

⁴ Az ezek közül legfontosabb Sziciliát – bár a Fátimida Kalifátus tartományaként került muszlim kézre – elhelyezkedése és kultúrtörténete inkább a nyugati muszlim világhoz köti. Az arab Sziciliáról l. DALLI 2006. 151–169.

⁵ A kifejezetten az ibér középkor (711–1492) hadtörténetével foglalkozó munkák gyakorlatilag hiányoznak a hazai szakirodalomból. Magyar nyelven jószerével csak az Ibér-félszigeti országok történelmét összefoglaló ismeretterjesztő munkákban találunk hadtörténeti információkat. Néhány kivétel: HIDÁN 2005. 435–446.; IGAZ 2005.

⁶ A könnyűlovas terminológia magyar értelmezésére lásd NÉGYESI 2000. 375–378.; B. SZABÓ 2010., különösen: 13–38.; a könnyűlovas harcászat 10. századon túli továbbélésére továbbá: SZABADOS 2007. 475–500.

⁷ Utóbbinál a következő paradox jelenségre hívom fel a figyelmet: a honfoglalók „csodafegyveréről” történészeink és régészeink nagyjából egybehangzó és tényként elfogadott véleményeket fogalmaznak meg úgy, hogy az összetett reflexíjról és használatáról sem korabeli ábrázolás, sem használható leírás nem maradt ránk, a régészeti anyagban pedig csupán azok a vékony csontlapok, amelyeket Cs. Sebestyén Károly óta a szakma egyöntetűen az íjak fontos részének tekint, noha ezeknek a leleteknek a harcászati funkciója (ha volt ilyen) továbbra sem tisztázott. Ugyanakkor a vértet, sisak és (lovassági) pajzs a 10. századi magyarországi leletanyagban mutatkozó kétségtelen hiányából ugyanilyen messzemenő következtetéseket vonnak le – ám éppen ellenkező előjellel. Az írott források és a régészeti anyag „összhangba hozásának” nehézségeire: B. SZABÓ 2010. 42–50. A „feltámasztott” (hipotetikus) 10. századi magyar íjakkal végzett kísérletek alapján született következtetések értékelésére l. RÉVÉSZ 1999. 167–168.; SZÖLLŐSY 1995. 46.

nem állja meg a helyét, mint ahogy a keleti és a nyugati harcászat találkozásának közép-európai régiójában sem: sok szempontból pontosításra szorul. A spanyol és portugál középkori hadtörténettel foglalkozók mindemellett lényegesen rugalmasabban kezelik a könnyű- és nehézlovasság fejlődésének, valamint alkalmazásának kérdéskörét. Az egyik jellemző szemléletmód kifejezetten a ló, pontosabban a lovaglási módszer, illetve a lovas harcos fegyverzete és a taktika összefüggései felől közelít, elkülönítve a muszlim hódítás örökségeként számon tartott *a la jinete*, valamint a Nyugat-Európában kialakult nehézlovas stílus (*a la brida*) jellegzetességeit.⁸ A *jinete*-stílusnak nevet adó Zenata-berberek leszerződésére I. Muhammad granadai uralkodó (1238–1273) zsoldjában, 1263-ban került sor. Ám X. (Bölcs) Alfonz (1252–1284) krónikájában aligha az általuk is gyakorolt lovaglási stílus legkorábbi felbukkanását örököltette meg Hispániában. „Granada királya, látván a háború elhúzódását, amelyben volt, azzal a kéréssel fordult Aben Yusufhoz, hogy küldjön valami [hadi]népet a megsegítésére, ő ezer lovast küldött [...] mondják, hogy ezek voltak az első *jinete*-lovások, akik átkeltek a tengeren azután, hogy Miramolin legyőztetett.”⁹

Nálunk – talán a nehéz és könnyűlovas merev kategorizálásának árnyékában – mintha éppen a legfontosabb lovas harcászati kérdésekre nem maradna kellő figyelem. Szerencsére az újabb szakirodalomban történt némi elmozdulás e tekintetben is.¹⁰

Egy másik megközelítés viszont – a szembenálló feleknek az állandó katonai kihívásra adott reakcióit tanulmányozva – a könnyűlovas harcászat esetében is a „háborús kultúrcserére” helyezi a hangsúlyt, amely során a résztvevők átvették és bizonyos mértékben a maguk hasznára át is formálták az ellenfél fegyvereit, vagy éppen azok taktikai eszköztárából merítettek. Ennek legjobb és tipikus hispániai példája az ellenfelek lovas harcászati sajátosságainak átvétele: keresztény részről a saját *jinete*-könnyűlovasság kifejlesztése, amely taktikájában, kinézetében a rekonkvizsta késői szakaszában már gyakorlatilag semmiben sem különbözött a muszlim ellenfelétől, így lovaglási stílusában sem;¹¹ a kultúrákat elválasztó, egyszersmind összekötő „mozgó határ” déli oldalán pedig az *andalúz nehézlovasság*

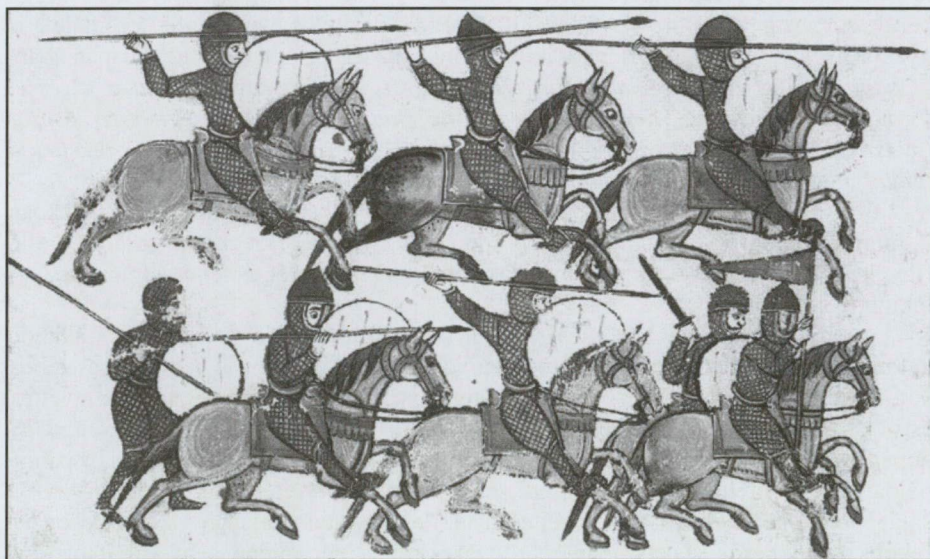
⁸ A *jinete* szó etimológiájára lásd SALGADO 1998. 157., 159.

⁹ „El rey de Granada, veyendo el gran afincamiento de la guerra en que estaba, envió rogar á Aben Yuzaf que le enviase alguna gente en su ayuda, é envióle mil caballeros [...] dicen que éstos fueron los primeros caballeros jinetes que pasaron aquen mar despues que el Miramolin fué vencido.” A szövegrészlet említi az almohádokat követő Banū Marīn dinasztia uralkodóját (Abū Yūsuf Ya`qūb, 1258–1286), utal az 1212-es Las Navas-i csatában legyőzött Muhammad an-Nasīr almohád kalifára (1198–1213, a keresztény forrásokban Miramolin), de csak az ő veresége után először érkező *jinete*-lovasokról beszél. Idézi DEL CAMPO 1993. 158.

¹⁰ Az alkalmazott harceljárás szerinti megkülönböztetésre l. NÉGYESI 2000. Újabbán l. TORMA 2008. Megjegyzendő, hogy ő az újkori munícióval azonos módon kezeli a lovasíjászok „lőszerét”.

¹¹ Ezt a hasonulást érzékletesen fejezi ki a Salado-menti csata kapcsán a XI. Alfonz (1312–1350) krónikájában fennmaradt kasztíliai királyi utasítás, mely egyenesen megtiltja a granadai határvidékről érkező, „mór divat szerint” harcoló keresztény katonáknak, hogy olyan holmit vigyenek a harcba, ami a szövetséges portugálokat megzavarhatja. Az ő számukra ugyanis az egymás mellett élésnek ezek a velejárói erre az időre már igencsak szokatlannak tündek. DEL CAMPO 1993. 168.

létrejött, mint muszlim válasz a „hitetlenek” nehézlovassági fölényének ellenpontosására. Ennek a nagyfokú hasonulásnak számos ikonográfiai bizonyítéka ismert. Ilyen például Beato Liébana-i szerzetes (707?–798) művének (*Commentarium in Apocalypsin*) másolatai közül egy 1220 körül készült ábrázolás. A lándzsájukat fejük fölé tartva rohamozó (!), teljes testükön sodronypáncélt, fejükön fémsisakot, valamint sarkantyút viselő lovasok tipikusan nyugati, azaz *a la brida* stílusban, tehát nyújtott lábbal vágtnak. Legfeljebb kerek pajzsuk díszítése, de leginkább csak a mellettük ábrázolt gyalogos katonák alapján azonosíthatjuk őket muszlim (oldalon harcoló) katonákként (1. kép).¹²

1. kép: *A la brida* módon, jobbra keresztény fegyverzetben ábrázolt mór lovasok Liébana-i Beato munkájának 1220 körül készült másolatának képei között. (Pierpont Morgan, New York.) Forrása: NICOLLE–MCBRIDE 1988. 13.

Az Ibér-félszigetet az ókorig visszamenőleg kiváló lovakat adó területként tartjuk számon.¹³ A kezdetben egyébként lovakban korántsem bővelkedő muszlim hódítók által behozott arab hátasok és a helyi alapanyag keveredéséből kialakuló spanyol és portugál lófajták mindmáig világhíresek, könyvtári irodalom szól róluk.¹⁴ Itt csak azt jegyezzük meg, hogy a lótenyésztés tudatos tevékenysége a harci kultúra változásait is követte Hispániában.¹⁵

¹² Illetve mert *Nabukodonozor* katonáiként ábrázolják őket. A muszlimok ősövetségi elnevezései (Agarenus, moabita, stb.) nem ritkák a hispániai keresztény forrásokban. HENRIQUES 2003. 9. A kultúrsere jelenségéről spanyol nyelven lásd DEL CAMPO 1993.; FITZ 1998.; angol nyelven: POWERS 1966. 132–133.; NICOLLE–MCBRIDE 1982. 24–26.

¹³ NICOLLE–MCBRIDE 1982. 24.

¹⁴ Rajta kívül a ló katonai szerepére jó irodalmat közöl RUIZ 2006. 55–63., 80.

¹⁵ A lovaglás hispániai történeti fejlődésére l. DEL CAMPO 1993. 157–172.

Ez a Kárpát-medence esetében is így volt. Itt természetesen más „alapállománnyal” kell számolni. Általánosan elterjedt nézet, hogy a honfoglalók döntően keleti jellegű loállománya egészült ki a nehézlovas harcmodor megjelenésével és alakult át az idők során bizonyos mértékben. A kutatást itt is a feldolgozott leletek, valamint a lovak külsejére vonatkozó ábrázolások, írásos források csekély száma nehezíti.¹⁶ Nálunk az említett két lovaglási technikát persze „keleti és nyugati stílus” értelmében érdemes elemezni.¹⁷ A további kutatásokhoz itt néhány hasznosnak vélt gondolatot közlünk.

1) A magyarok „eredeti” lovaglási technikájával kapcsolatban az azonos típusú lószerszámot használó steppei népek régészeti és dokumentált anyagából lehet helytálló következtetéseket levonni. Amennyiben elfogadjuk, hogy a steppei könnyűlovas (lovassíjász) harcmodor legpontosabb megőrzőitői a középkori muszlim hadi traktátusok, akkor ezek lovaglási technikára vonatkozó részei magyar szempontból is figyelmet érdemelnek.¹⁸

2) A magunk részéről, ha nem is tökéletesen azonosnak, de lényegében ugyanolyannak véljük az ibér-félszigeti és a steppei eredetű könnyűlovasok technikáját.¹⁹ Az Ibér-félszigetre eljutott steppei eredetű zsoldosok a lovasharc szempontjából is tovább közelíthették a hasonló alapokat. Itt is utalunk a 942-ben fogságba ejtett 5 magyar harcos besorozásának esetére a kalifa testőrségébe, ami azt feltételezi, hogy módjuk nyílt steppei harcászati tudásuk átadására.²⁰

3) Az Árpád-kori hadtörténet egyes fejezeteit a keleti lovaglási stílus megtartása és a nyugati megjelenése, terjedése szemszögéből is tanulmányozhatónak tartjuk.

¹⁶ Megjegyzendő, hogy a honfoglalók lováról és a téma egyéb vonatkozásairól jelenleg is vita folyik úgy a kutatók, mint a lovasharc modellezését végző, lótarló „reenactorok” (a történelmi életmód-rekonstrukcióval és „hadihagyomány-örzéssel” próbálkozó személyek) között. Utóbbiak közül néhányan – leginkább személyes tapasztalataik alapján – a kistermetű (hucul, illetve a mai kazak lovak) méretét nem meghaladónak vélik a 10. századi magyarság jellemző loállományát. PRISKIN 2010. 6–7. „representatív mintavételei” alapján a hucul típusú ló helyett a türkménisztáni akhal teke lófajta mutatta a legkisebb genetikai távolságot a vizsgált leletekkel.

¹⁷ Az Árpád-kori loállomány vizsgálatára alapvető irodalom: VÖRÖS 2005–2006. 163–215., emellett VESZPRÉMY 2008. 165–167. is közöl adatokat a korszakról. A lovaglási stílusok és a harcászat összefüggéseinek tárgykörében – bár a meglévők részben gyakorlati alapokon is születtek – közel sincs még elegendő számú és mélységű hazai szakmunka. Néhány példa: DOBOLÁN–SZÖLLŐSY 1995.; SZÖLLŐSY 1997.

¹⁸ A fegyverváltás idevágó részlete Bölcs Leó munkájának „türkökre” vonatkozó, sokat citált fejezete, ahol ez a képesség ugyanúgy dokumentált, mint a muszlim hadi kézikönyvek tanításában: „Fegyverzetük kard, bőrpáncél, íj és kopja, s így a harcokban legtöbbjük kétféle fegyvert visel, vállukon kopját hordanak, kezükben íjat tartanak, és amint a szükség megkívánja, hol az egyiket, hol a másikat használják.” HKÍF 1995. 105. Itt lenne különös értelme a kitartó gyakorlásra alapuló rekonstrukciós kísérleteket a forráskutatás módszertanával összekapcsolni. Ennek egyetlen mértékadó hazai fóruma a pomázi íjász Útja Iskola (<http://ijaszutja.hu>).

¹⁹ A steppei és a maghrebi-andalúz nyergek kétségtelen különbségei ellenére a rövid kengyellel, felhúzott lábakkal és a lovat elsősorban térdrel és a testsúly áthelyezésével irányító történő lovaglás az ábrázolások tükrében azonos vonás. A továbbbőltető közép-ázsiai és maghrebi lovas hagyományokat tanulmányozva ez a stílus máig ugyanolyan jellemzőkkel bír. A könnyűlovas harcászatra való alkalmasságát mindenesetre nehéz kétségbe vonni. Lásd a 2–5. kép.

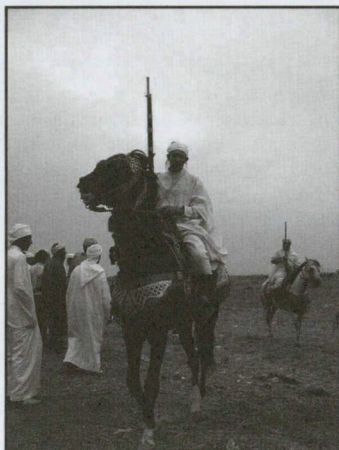
²⁰ ELTER 2009. 63.

2. Kép: Muszlim jinete-lovas kerek pajzsral és egyenes karddal, könnyű (textil?) vértben, egy 11. századi faragott elefántcsont dobozon. (Cuenca, 1026 körül, Régészeti Múzeum, Burgos) Forrása: NICOLLE-MCBRIDE 2001. 8.

3. kép: IX. Alfonz leóni király (1188–1230) már jellegzetes lovagi pózban – és a la brida stílusban. Forrása: <http://www.maravedis.net/alfonso9.html>

4. kép: Mai maghrebi lovas a „Fantasia” néven ismert észak-afrikai lovasjátékokról. (Benidrar falu, Marokkó). Forrása: <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fantasia-Benidrar-Morocco-2.JPG>

5. kép: A jinete stílus alkalmazása a mai Közép-Ázsiában. Kazak lovas. Forrása: <http://visadokazajstan.com/PORQUE.html>

A lovas katona előírt fegyverei között a 13. században is ott az íj, ennek a nyeregből történő használata a keleti lovaglási stílus ismeretét feltételezi.²¹ Ugyanakkor egy szűk réteg a század második felére már olyan szinten űzte a lovagi harcászatot, és az ennek megfelelő lovaglási módszert, hogy a nyugati nehézlovakokkal történő közelharcban is megállták a helyüket.²² Ez a két tény a keleti és nyugati stílus egyidejű jelenlétét, egyben a *vegyes hadrend* erre az időre jól működő lovassági alkalmazását mutatja. A steppei harcászat művelőivel (besenyők, úzok és kunok) szembeni Árpád-kori magyar győzelmek egyik oka az eredendően ugyanolyan harcmodorú ellenfelekkel szemben kifejlesztett keleti lovaglási mód és az erre támaszkodó harci műveltség fennmaradása a magyarok körében is. Ezt egészítik ki, „frissítik” a steppei (eredetű) harcosokból toborzott zsoldosok magyar oldalon bevetett egységei, akik a keleti lovaglási stílus mestereiként számos csatában komoly szerepet játszottak, illetve játszhattak a győzelemben.²³

II. Az íj és az íjászat jelenléte, szerepe az Ibér-félszigeten

Ha pireneusi kontextusban vizsgáljuk az íj és az íjászat jelentőségét, akkor azt mondhatjuk, hogy az a „háborúra szervezett” keresztény államokban némi eltérést mutat attól az általános nyugat-európai képtől, amelyben az íjat „másodrendűnek” tekintették – általában használóival együtt.²⁴ A félszigeten is találkozunk ezzel a jelenséggel, ám itt nem csak a katonáskodó rétegek alsó, kizárólag gyalogosan szolgáló részének (*peón*) volt fontos fegyvere az íj. Számos municípium dokumentumai említik a „lovagi íjászokat”, akik sikeres katonai akció esetén kétszeres részesedést kaptak a zsákmányból, feltéve, ha fenntartották harci tudásuk szintjét, illetve teljesítették a minimális elvárást fegyvereikkel (íj, nyílvevők és íjhúr) kapcsolatban.²⁵ Több város íjásza minősültek külön jogi kategóriának. Itt a csúcstól alighanem Portugália jelenti, ahol a Santarém-családot említő városi kiváltságok (*foral*) tanúsága szerint 1136-ra ezek az íjászok csakugyan a lovagokkal (*cavaleiro*) azonos jogokat élvezték.²⁶

²¹ B. SZABÓ 2010. 120–121.

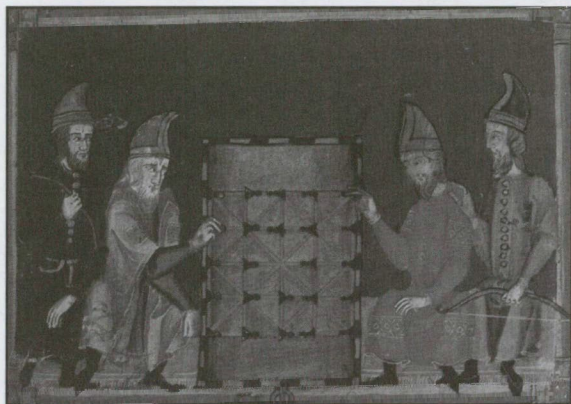
²² Erre a Dürnkrot melletti csatáról maradt leírás a bizonyíték, ahol a magyar főnemesség a lovai tekintetben sem képviselt kisebb harcértékű erőt, mint II. Ottokár cseh király nehézpáncélosai. VESZPRÉMY 2008. 166. A magyar nehézlovasság keleti vétesekkel szembeni dokumentált sikere pedig a muhi csata epizódja Batu vétes testőrei ellen. NÉGYESI 2003. 395.

²³ Itt meg kell különböztetni a professzionális zsoldosként szerződötteteket (közülük a legismertebbek II. Géza horezmi türk lovasíjásza – róluk és a magrebitákról legújabban I. KATONA-KISS 2010.) és a teljes társadalommal rendelkező, katonai szolgálat fejében privilegizált steppei eredetű népeket. A Hód-tavi csatában például a királyi sereg sikeréhez (a megeredt esőn kívül) a székelyek is hozzájárultak. BLAZOVICH 1977. 941–945. A steppei népek magyarországi befogadásában, letelepítésében kezdetektől fogva tetten érhető a harcászati faktor. Érdemes összevetni ezt az Ibér-félszigeten lovasként mindig könnyű fegyverzetben harcoló berberек szerepével.

²⁴ Az angol íjászok (*longbowmen*) legfeljebb egy fokkal voltak feljebb a társadalmi ranglétrán, mint a legegyszerűbb gyalogos katonák. BRADBURY 1985. 171. Az íjászat lenézett nyugat-európai helyzetéről I. HATTO 1940. 40–54.

²⁵ POWERS 1966. 131.

²⁶ Ennek kasztíliai megfelelője, a *caballero*-státusz tűnik fel a Toledo-család esetében Escalona városi kiváltságainak a XII. század végétől dokumentált okleveleiben. POWERS 1966. 133. 92. jz.

6. kép: Íjábrázolás X. (Bölcs) Alfonz *Libro de los Juegos* című munkájából. Az alquerque játékot figyelő férfiak kezében „török típusú” reflexíjak láthatók. Forrása: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c1/Alquerque_in_Libro_de_los_juegos.jpg

régióban. Hispániában jelenlétével csak ott számolhatunk, ahová angol zsoldosok magukkal vitték.²⁷ A távolra ható fegyverek nyugat-európai „csúcstermékének” közös hiánya csak részben magyarázható éghajlati (ti. az íjak alapanyagául szolgáló fafajok hiánya) különbségekkel, abban kulturális különbségek éppúgy szerepet játszhattak. Ilyen ok lehetett az „ellenséges kultúra” fegyvereitől való idegenkedés, különösen a muszlimok magas szintű íjászkultúráját szem előtt tartva, ami jól párhuzamba állítható a Kárpát-medencében letelepedő „íjlesztő népek” ugyanilyen kifinomult technikai tudásával, mind a fegyver elkészítésének, mind pedig használatának oldaláról.

A különböző forráscsoportokat vizsgálva kitűnik, hogy az íjászat lényegesen hangsúlyosabb szerepet játszott az ibériai mozgó határ déli oldalán, mint az északon. Itt, az iszlám íjjal kapcsolatos hagyományának megfelelően, mindvégig különös becsben tartották ezt a fegyvert és így az ahhoz értőket is. Az Ibér-félsziget muszlim íjászatáról értékes információkat ránk hagyó Ibn Hudayl így fogalmaz művében: „Allah, magasztaljuk a nevét, előnyben részesítette az íjat, minden más fegyverrel

Az íj jelentősége azonban a fenti példák ellenére sem multa felül Nyugat-Európa egyéb területeit, a keresztények körében történő használatára jelentős részben csak következtethetünk, s – minden valószínűség szerint a fentebb említett okból – meglehetősen ritkán bukkan fel az ikonográfiai forrásokban is.²⁷ Érdekes párhuzam a Kárpát-medencével, hogy az úgynevezett egyszerű íjak középkori Európában legkomolyabb hímevet kivívó változata, az angol hosszúíj (longbow) a legcsekélyebb mértékben sem terjedt el a két

²⁷ DEL CAMPO 1993. 63., 269. A spanyol hadtörténész egyszerű íjként azonosítja a X. (Bölcs) Alfonz által készített *Libro de los Juegos* („Játékok Könyve”) lapjain ábrázolt fegyvereket, mi azonban az íjak jellegzetes formája alapján ezt megkérdőjelezzük. Az íjakat ábrázoló többi ibér-félszigeti keresztény ikonográfiai forrás esetében is inkább összetett íjakra kell gondolnunk, bár olyan példa is több van, ahol teljesen valószínűtlen módon ábrázolják a fegyvert és használatát. Ilyen például Liébana-i Beato munkájának egyik, 970-ből ránk maradt ábrázolása. Lásd a 6–7. kép.

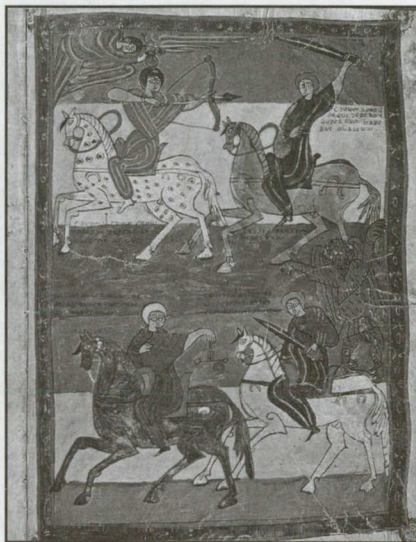
²⁸ Itt az ibér rekonkvizta nyugati frontja, azaz a portugálok által jegyzett hadműveletek említendőek, ezek között is elsősorban Lisszabon 1147-es ostroma, de az almohád flottával vívott ún. „atlanti háború” (1179–1191) eseménysorában, illetve Silves várának első ostroma alkalmával (1189) is. HENRIQUES 2003. 19–21. Megjegyzendő, hogy a portugál szakirodalom is megkülönbözteti az egyszerű íjak rövidebb (pl. a német területeken használt változatát) az angol hosszúíjtól. BARBOSA 2004. 53.

szemben. Egy alkalommal (a *Próféta*) azt mondta: Minden igazhívőnek törekednie kell, hogy íja és nyilai legyenek.”²⁹

Az iszlám által uralt egyéb földrajzi régiókhoz hasonlóan az íjnak mindkét alaptípusát ismerték, ám a Pireneusi-félszigeten is, mint mindenütt másutt, az összetett íjakat preferálták. A témával kapcsolatos muszlim szakmunkák (*furusiyya*, azaz hadtudományi értekezés)³⁰ után az iszlám íjait ezen belül az alábbi alkategóriákba sorolhatjuk:

- Arab íj (*hiyaziyya*, vagy *wasitiyya*).
- Perzsa íj (elsősorban az iszlám szíriai-egyiptomi régiójában).
- Török íj: hasonló a perzsa íjhoz, de testesebb, vastagabb.
- *Al-watiyya* íj. Méretét tekintve egyfajta átmenet a rövid, összetett íjak és hosszabb, egyszerű íjak között, ám szerkezete pontosabban nem ismert.

Bár a hispániai muszlimok által használt íjtípusokat meg tudjuk nevezni, a félszigeti íjászat további jellegzetességeiről csak óvatos feltételezések tehetők, ide értve a keleti, így a steppei hatások jelentkezését. Az azonban kijelenthető, hogy az iszlám az általa uralt területek legtávolabbi részeire is rendszeresen eljuttatta a másutt bizonyítottan sikeres fegyvereket, technikákat, más szóval állandóan „aktiválta” azt a tudást, ami a harcmegzőkön fölényhez juttatta – így az Ibér-félszigeti muszlimok keresztény ellenfeleivel szemben is. Ebben az említett hadtudományi értekezéseknek is komoly szerepe volt. A XII. századra datálják azt a maghrebi íjász-traktátust, ami bizonyítja, hogy a nyugati iszlám területén is létezett íjászképzés, mégpedig külön iskola formájában.³¹ A gyalogos andalúz íjászok kedvelt, térdelő löpőpozícióját (*maszákífi*, „vívó-póz”) pedig még 1390 körül is említésre méltónak találja az egyiptomi mameluk (kipcsak) elölkelő, Tolu bég számára készült íjásztudományi összefoglaló munka ismeretlen szerzője.³² Ennél több megállapításhoz az ibér-

7. kép: Irreális hátrafelé nyilazó lovas ábrázolása 970-ből, Liébana-i Beato munkájának másolatában. (Valcavado, Universidad de Valladolid). Forrása: http://es.wikipedia.org/wiki/Beato_de_Li%C3%A9bana

²⁹ *Kitāb Hilyat al-fursān wa-shi'ar al-suy'an*. VIGUERA 1977.; Idézi DEL CAMPO 1993. 62.: „Dios, ensalzado sea, acordó su preferencia al arco, por encima de cualquier otra arma. alguna vez, dijó (el Profeta): Todo creyente debe aspirar a tener arco y flechas.”

³⁰ Többek között: IBN QAYYIM AL-JAWZIYYAH 1403.; további íjász traktátusok: IGAZ 2011. 84–85 7. jz. Az Ibér-félsziget muszlim hadtudományi forrásműveinek összegzése: RADHI 1991. 139–146.

³¹ SEZGIN 1986. („Tanács és felvilágosítás minden íjásznak, kezdőknek és haladóknak.”)

³² *Kitāb fi-Ilmi n-Nussāb* („Az íjászat tudományának könyve.”). SUDAR 2010. 338–352. A leíráshez hasonlatos pózból lő a Cuenca-i elefántcsont ládika vértés íjásza. Lásd a 8. kép.

félszigeti és az észak-afrikai írásos és ikonográfiai források további kutatására van szükség. Utóbbiak segítségével a húrkezelés helyi módját, módjait is tanulmányozhatónak véljük.³³

8. kép: Összetett reflexíját „vívó-pózban” kifejlesztő, rövid láncinget viselő harcos egy 11. századi faragott elefántcsont dobozon. (Cuenca, 1026 körül, Régészeti Múzeum, Burgos) Forrása: NICOLLE–MCBRIDE 2001. 8.

„turkeszáni”) íjak közé tartozott, ám az iszlám forrásokban ránk hagyott, kategórián belüli különbségeket a források és a leletek hiánya miatt idehaza még nem tudjuk azonosítani. Hogy milyen változásokon ment keresztül formájában, használatának módjában, az bizonytalan. Feltehetőleg valamennyi, a magyarok után érkező, illetve keleti szomszéd íjkesztő nép (besenyők, úzok, kunok, stb.) hozzátett valamit a Kárpát-medencei íj 10. század utáni történetéhez, ám ennek fázisai egyelőre nem ismertek.³⁵ Csak az látszik valószínűnek, hogy a lovasíjászat folyamatos kulcsszerepének megfelelően az íj fejlődése (azaz fejlesztése) minálunk sem állt meg.³⁶

A történelmi íjászzal foglalkozó magyar szakirodalom előszeretettel hangsúlyozza, hogy az összetett (rövid) íjak alkalmasabbak a lóháton történő használatra, mint az egyszerű (hosszú) íjak különféle változatai: e tézis ányaltabb megközelítést igényel.³⁴ Ám kétségtelen azonosság a két földrajzi régió között a közép-ázsiai hatás, amely a lovasíjászat szerepében és jelentőségében nyomon követhető. Magyarországon ma egy kutató sem vitatja, hogy a 10. századi magyar íj a közép-ázsiai steppéken kifejlesztett összetett reflexíjak, a „török” (Cs. Sebestyén Károly szavaival

³³ Eddigi kutatásaink alapján mind a mediterrán, mind pedig az íjászgöyű segítségével történő húrkesztést ismerték s gyakorolták az Ibér-félszigeten és Szicília szigetén is. Lásd a 9–11. kép.

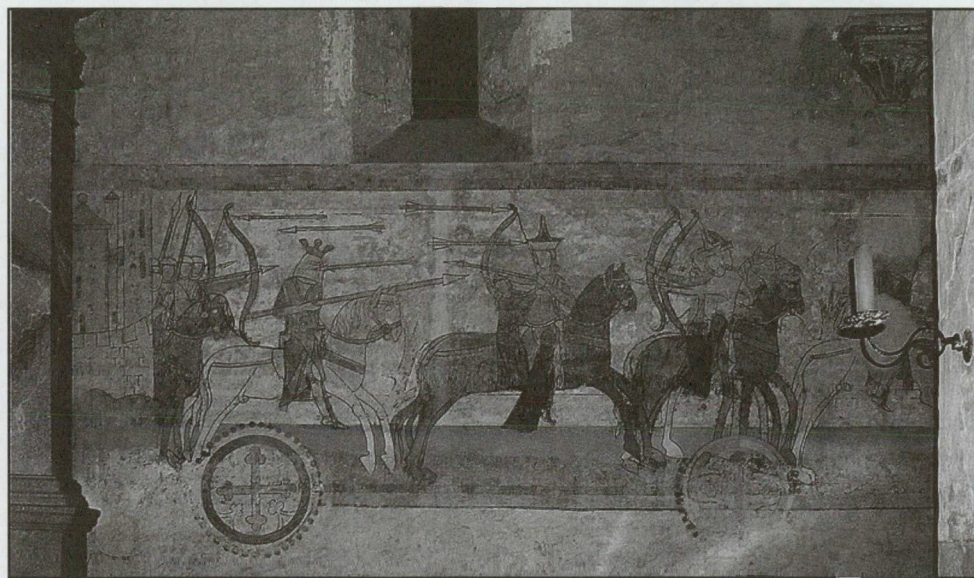
³⁴ SZÖLLŐSY 1995. 47.

³⁵ Az Árpád-kori íjászat ikonográfiai forrásai között kivételes helyet foglalnak el a Szent László-legenda templomi faliképei. Az 1068-as kerlési csatát megjelenítő ábrázolásokon a kunokat (valójában besenyőket) üldöző magyarok ellenfeleikkel azonos típusú reflexíjat használnak – legalábbis az alkotók így festették meg őket. Jó példa erre a Zala megyei Türrje volt prépostsági templomának faliképe. Lásd a 12. kép.

³⁶ A végvári időszakban magyar oldalon is használatban lévő íjak utolsó generációja már az ugyancsak steppei gyökerű oszmán íjászat hatásait mutatja, amely egy újabb mozgó határon keresztül érte el a Kárpát-medencét. A késő középkori magyar íj ábrázolásai legalábbis erősen hasonlítanak az oszmánok fegyvereihez. Ilyen Albrecht Dürer metszete 1517-ből, amely egy textilvétes – nyergéből hátrafelé fordulva íjat kesztő! – magyar nemeset ábrázol. NEMES–NAGY–TOMPA 2003.

9–11. kép: A Palazzo dei Normanni íjászábrázolásai: jól megfigyelhető a steppei lovasíjászok körében elterjedt íjászgyűrűs technika kivitelezéséhez szükséges kéztartás. (Sala di Ruggero, Palermo, Olaszország)
Forrásuk: <http://www.outlab.it/sk2011.htm>

12. kép: Ugyanolyan típusú íjak kun és magyar lovasíjászok kezében a türjei volt prépostsági templom falfreskóján. Forrása:
http://hu.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrjei_volt_pr%C3%A9posts%C3%A1gi_templom

Az íjak ezen közös, keleti, ezen belül is a steppei török népekhez kötődő eredetéről a kortárs hispániai keresztény kútfőknek is voltak információi. A Las Navas-i csatáról „első kézből” tudósító Jiménez de Rada (1170?–1247) toledói érsek minden bizonnyal íjait miatt is hasonlítja az ókori párthusokéhoz az almohád taktikát.³⁷ Az Ibér-félszigeten felbukkanó „török íjakat” pedig még egy 14. századi beszámoló is említi.³⁸

III. Lovasíjászat az Ibér-félszigeten

Az arabok az iszlám előtti korokban sem csak gyalogosan ismerték és használták az íjat.³⁹ Az új vallás generálta hódítások során azonnal megkezdődött a lovasíjászatban régebbi tudással és hagyománnyal bíró népektől a technikák és a taktikai módszerek átvétele. Az arab íjászat kezdetben a bizánci jellegzetességeket is másolta, ám – a steppei népekkel még a 7. század során megtörtént első találkozások

és harci tapasztalatok nyomán – nem sokkal később már a közép-ázsiai tradíciók is feltűnnek a régészeti anyagban és az ikonográfiai források között. A muszlim, illetve a muszlimok által továbbfejlesztett íjászat perzsa előzményeit az iszlám történetírás is több helyütt említi.⁴⁰ A téma idehaza úgyszólván ismeretlen, pedig kutatása fontos lehet; a steppei nomádokkal a muszlimok előtt évszázados állandó érintkezésben lévő (új)perzsa birodalmak alkalmazta íjászat ugyanis megkerülhetetlennek tűnő állomás a fegyver fejlődéstörténetében. A szép számmal előkerült szászánida ezüsttálakon íjat feszítő uralkodók mind steppei reflexíjakat feszítve tűnnek

13 kép: Szászánida nagykirályt ábrázoló aranyozott ezüsttál. Forrás: FODOR 1975. 198.

elénk.⁴¹ Az utolsó iszlám előtti perzsa dinasztia nagykirályai által bemutatott technika mégsem maradt meg (ha egyáltalán átkerült) az iszlám íjászatba; úgy tűnik, hogy az arabok inkább közvetlenül a steppei népektől tanultak.

³⁷ DEL CAMPO 1993. 160–160.

³⁸ FERREIRA 1988. 150–153.

³⁹ A legkorábbi, tevehátról íjászó arab harcosok asszír reliefeken tűnnek elénk. WISE–MCBRIDE 1981. 40.

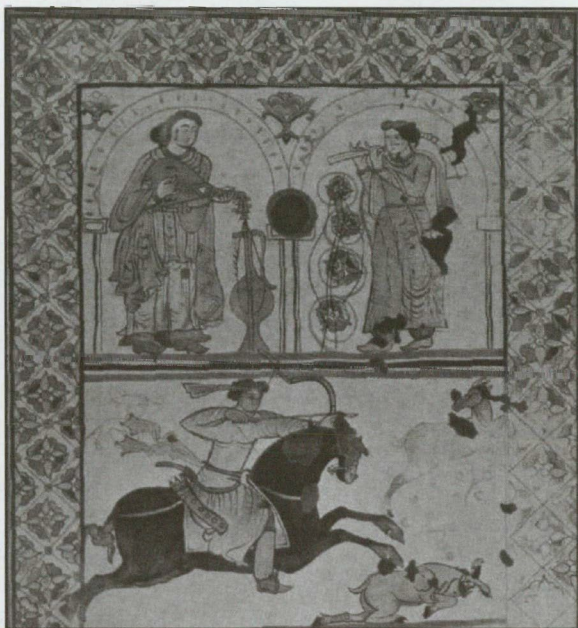
⁴⁰ SUDÁR 2010. 338. A szászánida hadsereg lovasíjászatáról lásd KAVEH 2005. 30–31., 51–53.; LATHAM–PATERSON 1970. 37–38. A dinasztia hadtörténetéről továbbá: NICOLLE 1996.

⁴¹ Lásd például az I. Peroz (459–844), vagy I. Kavád (488–497, 499–531) szászánida királyt vadjuh vadászaton, illetve a II. Sápurt oroszánokra (hátrafelé) nyilazva ábrázoló aranyozott ezüsttálakat. Ezekre lásd példaként: 13. kép.

A 8. századból már egyértelműen transzoxániai stílusú lovasíjászt ábrázoló freskó maradt ránk a szíriai Qasr al-Hayr al-Gharbi palotából. A fegyverét íjászgyűrűvel kifeszítő harcos felszerelése a steppei nomád valamennyi fontos kellékét hozza (övre csatolt tegez, viszonylag rövidre állított fém kengyel, leajzott második íj a lovas túlsó oldalára függesztett tokban).⁴² Legkorábban a 750-es évekre datálható az egyiptomi Fuszátból (Kairó) előkerült bronz íjászgyűrű, ami ugyancsak a korai steppei hatást mutatja – azonban elképzelhető, hogy bizánci közvetítéssel.⁴³

Arra a kérdésre, hogy az Ibériai-félszigetre mikor jutottak el ezen és más steppei hatások első ízben, aligha lehet választ adni. Ha a 942. évi magyar „látogatást”

is ide számítjuk, akkor a helyi források alaposabb tanulmányozása nélkül is találunk néhány olyan esetet, amikor a steppei harci kultúra hordozói feltűntek a régióban. Fenti adataink alapján nem zárhatjuk ki, hogy a 741 folyamán a Hispániába betelepített berberök körében is kitörő nagy felkelés (739–743)⁴⁴ leverésére Damaszkuszból küldött szíriai elit lovasalakulatok voltak az első ilyen tudással is bíró harcosok a Pireneusi-félszigeten. A guzz (nevükben az oguz szót hordozó, így minden valószínűség szerint török etnikumú, esetleg kaukázusi, pl. cserkesz) zsoldos lovasíjászokat első ízben 1095-ben az Almoravida Birodalom idején szerződtették Észak-Afrikában (1095). Ám Európába történő „átdobásukra” az első berber dinasztia hispániai beavatkozásának idején még nem került sor.⁴⁵ Erre a 12. században találunk biztos forrást, Alarcos (1195) csatamezejéről, ahol az almohádok sikerrel vetették be őket. Las Navas-nál is több ezres alakulatukat találjuk, ám ebben a csatában nem tudták győzelemre segíteni az iszlám hadait.

14. kép: Steppei stílusú lovasíjász ábrázolása egy 8. századi szíriai falfreskóról. (Qasr al-Hayr al-Gharbi)
Forrása:
http://www.eslam.de/begriffe/q/qasr_hayr_gharbi.htm

⁴² Nem vitás, hogy az egyik legelső a *jinete*-stílussal azonos lovaglási mód ábrázolásával van dolgunk, egy vadászjelenetet megörökítő freskó formájában. Lásd **14. kép**.

⁴³ NICOLLE–MCBRIDE 1982. 17.

⁴⁴ TÁHA 1989. 200–209.

⁴⁵ NICOLLE–MCBRIDE 2002. 22.

Az ugyancsak keleti eredetű, ám az antikvitás ideje után valamelyest háttérbe szoruló számszerj (az Ibér-félszigeten *ballesta* néven ismert) jelen tanulmányunkban csak egyetlen aspektusból érdemel figyelmet: mint egyfajta „alternatív lovasíjász” fegyver. Az ibériai rekonkvizta időszakában is elsősorban gyalogos fegyverként volt ismert, ám – az egymás harci kultúrájának adoptációs folyamatába illeszthetően, feltehetőleg egy időben – mind a keresztény, mind pedig a muszlim fél megpróbálkozott lóháton történő használatával is. Érdekes párhuzam a Kárpát-medencével, hogy lovas számszerjászkok említése mindkét helyen egy időben bukkan fel – a keresztény oldalon. Kasztíliaiban a 13. század második negyedétől dokumentált a számszerj újfajta, nyeregből történő használata, bár a félszigeti ikonográfia a keresztény lovas számszerjász semmiféle ábrázolását nem őrizte meg.⁴⁶ 1246-ban például Pelayo Perez Correa, a Santiago-rend nagymestere 200 számszerjással számolhatott az általa kiállított katonák között, ezek fele lovon használta fegyverét.⁴⁷

Úgy tűnik, hogy a Pireneusi-félsziget muszlimjai körében is csak a 13. századtól vették használatba. Ennek okát ugyanabban kereshetjük, mint a magyarországi lovasíjászkok esetében. A reflexíjak használata mind a félszigeti iszlám, mind pedig a steppei eredetű lovasnépek körében eddigre sok száz éves hagyomány volt. Egyiknek sem volt szüksége ennél tökéletesebb fegyverre a nyeregben. A reflexíjak a mameluk íjásztraktátusok alapján valószínűsíthető tűzgyorsaságát nem ellenpontosította a lovas számszerj ereje, ugyanis ezt betölteni és felajzani biztosan nem lehetett könnyebb, mint az összetett íjat.⁴⁸ Ráadásul a lóháton történő használat bizonyos, hogy erősen korlátozta a fegyver – a gyalogsági számszerj esetében rettegett – tűzerejét.⁴⁹

IV. A könnyűlovas hadviselés steppei eredetű és az ezekkel párhuzamba állítható hispániai taktikai és stratégiai elemei

A Pireneusi-félszigeten voltaképpen minden megvolt a steppei harci műveltség adoptációjához: kitűnő lóállomány és a berberek körében is hagyományos (bár eredendően nem annyira lóháton, mint inkább gyalogosan és tevéen gyakorolt) taktika, ami a támadás és a visszavonulás váltogatásán alapult. Azt az ibériai muszlim katonai vezetők is felismerték, hogy a két tényezőt a steppei harcászatot művelő keleti eredetű lovasíjász zsoldosok tudják a legmagasabb szinten az iszlám javára fordítani. Ettől függetlenül a keletről érkező szórványos rásegítő hatások inkább kiegészítették a helyi hagyományos harcmodor és az ibériai ló biztosította alapokat, mint befolyásolták azokat. Az eredmény így is a könnyűlovasság folyamatos ibériai jelenléte volt – a helyi viszonyoknak megfelelően. A könnyűlovasság kétségtelenül komoly szerepe mellett a gyalogságnak az egész

⁴⁶ Ennek alighanem ugyanolyan „presztízsbeli” okai is lehettek, mint az íj esetében. VESZPRÉMY 2008. 141.

⁴⁷ Portugál formában Paio Pires (vagy Peres) de Correia, korábban a rend portugáliai vezetője. DAVID 1989. 4.

⁴⁸ A reflexíjakkal elérhető tűzgyorsaságról: B. SZABÓ 2010. 81.; VESZPRÉMY 2008. 144. is a számszerj nehezebb kezelhetőségét feltételezi.

⁴⁹ Idehaza nem tudunk lóháton végzett számszerjás rekonstrukciós kísérletekről, pedig a fegyvert nem egy történelmi életmódrekonstrukcióval foglalkozó formáció használja, gyalogos formában.

korszakban nagy jelentősége maradt. A lovasságé (és itt az említett andalúz nehézlovasokra is gondolunk) paradox módon annak a nyugat-európai harci kultúrának az ellenpontosításaként nőtt meg fokozatosan, aminek a sajátos taktikai elemeit éppen a steppei nomádok, illetve a keresztes háborúk folyamán, Keleten újra megtapasztalt muszlim taktika ellenében dolgozták ki az európai kontinens nyugati felében.

A párhuzamba állítható ibériai és Kárpát-medencei harcászati jelenségek közül az alábbiakat látjuk érdemesnek alaposabban is tanulmányozni, elsősorban is a nagy mezei ütközetek középeurópai és hispániai írásos forrásai alapján.

1) Hullámokban támadás: azaz a számos nomád nép esetében az ókortól ismert „támadj és fuss” taktika (arabul *karr wa farr*, az ibér keresztény forrásokban *tornafuye* néven találkozunk vele). Regino prümi apát magyarokról írt sorai a pireneusi muszlimokra szintűgy vonatkoztathatók, mint eleinkre, azzal kiegészítve, hogy a hajítódárdás briteket Hispánia esetében az arab-berber lovasokra lehet behelyettesíteni: *„Előrenyomuló vagy visszaforduló lovaikon harcolnak, de gyakran tettetik menekülést is. [...] Általában a heves küzdelem közepette abbahagyják a harcot, és kevéssel ezután a menekülésből visszatérnek az ütközetbe, úgyhogy amikor már éppen győztesnek hiszed magad, akkor kerülsz a legnagyobb veszélybe. Haditaktikájuk annál veszélyesebb, minél szokatlanabb más népek számára. Az ő harcmódoruk és a briteké között az a különbség, hogy azok hajítódárdákat, ezek nyilakat használnak.”*⁵⁰ A „szokatlan, ismeretlen harcmódor” nálunk a legfrissebb szakirodalomban megcáfolt toposza⁵¹ hispániai kontextusban a berber dinasztiák által behozott afrikai harci kultúra bizonyos jellegzetességeire értendő, ám ott is kritikával kell kezelni, mivel újdonságnak vélt elemei nagyrészt korábban is ismertek lehettek az Ibér-félszigeten a maghrebi világ afrikai relációi kapcsán.⁵²

2) „Nyílzápor-taktika” (nyílharc) és a közelharc kombinálása: akár hajítódárdával, akár nyílzáporral (esetleg parittyával) operáltak a keresztények ellenében, azok erejét kizárólag távharccal általában nem tudták megtörni. A Pireneusokon túli forrásból táplálkozó, egyre hatékonyabb nyugati nehézlovas harcmódor a spanyol szakirodalom szerint is fölényben volt a muszlim lovassággal szemben – amennyiben közelharcra tudta kényszeríteni azt. Ez a nálunk is jól ismert tézis is további vizsgálatot igényel.

3) Összehasonlításuképpen az I. augsburgi csata (910), valamint a 934. évi magyar–besenyő közös vállalkozás kínálkozik, de a muhi és a Liegnitz melletti csatáknak is helye lehet ebben a sorban.

4) Az 1031 után védekezésre szoruló, majd a berber dinasztiák inváziói idején visszatámadó ibériai iszlám a fenti közelharci hátrányt igyekezett több,

⁵⁰ HKÍF 1995. 198.

⁵¹ B. SZABÓ 2010. 63–66.

⁵² A félszigeti muszlimok keresztények által ismert taktikájától különböző almoravida harcászat bizonyos elemei csakugyan meglepték a kasztíliaiakat. Ilyen volt az erődített táborra támaszkodó statikus, pozícióvédő gyalogharc. NICOLLE–MCBRIDE 2002. 22–23. Az afrikai harci dobok és a tevék okozta zavar, mint az almoravida sikerek oka MIRANDA 2000. 72. szerint azonban feltételezés, ezekben a kasztíliaiak által elkövetett taktikai hibák szerinte fontosabb szerepet játszottak.

esetenként egy időben alkalmazott módszerrel csökkenteni. Keresztény nehézlovas és steppei lovasíjász zsoldosok, helyi muszlim pajzsos-vértes lovasság egyaránt helyet kaphatott a nagyszámú andalúz, berber, valamint fekete-afrikai gyalogsággal is operáló iszlám hadurak seregeiben. Mindez a *vegyes hadrend* hasonlóan színes képét adja, mint amelyet a 12. századi magyar-bizánci háborúk idején alkalmaztak a háborúzó felek.

5) A *rajtaütés*, *lesvetés* és *portya* ibériai változatai: a steppei harcászat Kárpát-medencében és Kelet-Európa térségében az újkorig jól ismert elemei éppúgy megtalálhatók voltak a Pireneusi-félsziget középkorának háborús repertoárjában, mint a saját területekre benyomuló ellenség lassítására alkalmazott „*felperzselt föld taktikája*”, vagy a konkrét területfoglalási cél nélkül viselt „*felőrlő háború*” példái, ami az ellenfél erőforrásainak gyengítését célozta.⁵³ Utóbbira számos példa hozható a Córdobai Kalifátus zenitjének időszakából is, itt elég Al-Mansur nem kevesebb, mint 56 olyan hadjáratára gondolnunk, amik viszonylag kevés új területi foglálással gyarapították a muszlim területeket, ám óriási anyagi veszteségeket okoztak a keresztényeknek.⁵⁴ A kalifátus széthullása utáni időszakban a keresztény erők háborús repertoárjának éppúgy eszköze maradt: Alarcos csatamezején a kasztíliaiak katasztrofális vereségét hozó almohád hadjárat egy ilyen *cabalgada* (lovas portya) megtorlására, de konkrét területfoglaló szándék nélkül indult.⁵⁵

Dolgozatunkban „háborús kultúrcserének” neveztük azt a folyamatot, amely során az állandó katonai kihívásra reagáló háborúzó szomszédok átveszik, és különböző mértékben a maguk képére formálják az ellenfél eszközeit, esetleg annak taktikai eszköztárából merítenek. Az állandó katonai nyomáson kívül ennek az Ibér-félszigeten is voltak további katalizátorai. Ilyen volt az ellenséges hatalmak területi határain túl is működő is átérő *kereskedő- és kémhálózat*, továbbá a *zsoldosság* intézményének gyakori alkalmazása. Ezek az eltérő alapokon berendezkedő politikai formációk között, a Kárpát-medence és az Ibér-félsziget nagyon különböző etnikai viszonyai között is működtek.⁵⁶

A háborúzó katonai vezetők által előszeretettel alkalmazott zsoldosokon kívül a *hadifoglyok*, *renegátok* és „*időleges árulók*”, valamint a hazájukba visszatérő *utazók* és *követek* tovább erősítették a háborús kultúrcserét. A harci kultúrában – részben nekik is köszönhetően – bekövetkező változások a háború

⁵³ Az ellenséges területre vezetett különböző típusú „behatolások” (*incursiones*) a spanyol szakirodalomban a hódító háborúnál és a mezei ütközetekhez képest is nagyobb hangsúlyt kapnak. FITZ 1998. 59–77.

⁵⁴ BRETT-FORMANN 1985. 26–27.; LÓPEZ-LARREA 2000. 94. A keresztény forrásokban Almanzor néven feltűnő córdobai főminiszter (*hayib*) és hadúr életművére az alapvető spanyol irodalom: NAVARRO 1959.; DURÁN 1998.

⁵⁵ MIRANDA 2000. 138–139.

⁵⁶ Az etnikai különbségek tényén túl e kultúrák közvetítésével kapcsolatban is érdemes szem előtt tartanunk egy fontos különbséget. A két ibériai politikai-vallási entitás ugyan eltérő ideológiai alapokon rendezkedett be, ám a háborús frontvonal az azonos éghajlatú és így azonos gazdasági berendezkedésű Pireneusi-félsziget közepén húzódott. A muszlim és keresztény hadurak seregeinek jelentős részét adó ibériai parasztkatonákat nemhogy a gazdasági alapok, de sok esetben még a vallás sem választotta el egymástól. A Kárpát-medence és a nyugati szomszédok esetében nincs ilyen hasonló, avagy közös gyökerű katonáskodó népesség. A középkori Ibér-félsziget etnikai viszonyaira l. GLICK 1979. 167–193.; LÓPEZ-LARREA 2000. 87.; NICOLLE-MCBRIDE 2001. 8.

steppei művészetét gyakorló magyaroknál is ismertek. Szerepük így újabb összevetési alapot kínál témánkhoz.⁵⁷ Az említett „kultúrcsere-közvetítők” az Ibér-félszigeten esetenként a legismertebb történelmi alakok, mára legendás szereplői a korszaknak.⁵⁸ A Szent Istváni államalapítás előtti Magyarország esetében az ilyen személyek a forráshiány következtében jóval nehezebben foghatók meg, jelenlétükre a politikai kapcsolatok változásaiból, illetve a magyar katonai akciók egyik fontos eleméből, a hadifoglyok ejtéséből következtethetünk. Az ezredforduló után azonban a Kárpát-medence és a külvilág relációjában is megnevezhetünk néhányat.⁵⁹

Fentiek a középkori Ibér-félszigeten hosszú ideig létező „mozgó határsáv”, illetve határvidéki társadalom aspektusai és résztvevői.⁶⁰ Véleményünk szerint a 10–13. századi Kárpát-medence és „vonzáskörzete” esetében is érdemes a mozgó határsáv és a határvidéki társadalom szempontjából vizsgálni, elsősorban is a katonai kultúrhatásokra koncentrálva.⁶¹

További lehetőség az összevetésre egy olyan történelmi eseménysor párhuzamos vizsgálata, amely egyfelől mind a két régióban valamilyen *politikai újrendeződést* jelentett, másfelől pedig *különböző katonai változtatásokat eredményező* folyamat volt. Ismert, hogy a külső támadók katonai nyomását Nyugat-Európa kelet felől a 10. század derekán, dél felől pedig a 13. század elején hárította el.⁶² VIII. Alfonz kasztíliai király (1158–1214) Las Navas de Tolosa

⁵⁷ A nyugati háborús kultúrhatás jól ismert Kárpát-medencei példája a szablamarkolatú kard és feltűnésnek magyarázatai. GYÖRFFY 1983. 108.; RÉVÉSZ 1999. 202. Ilyen az a nemrégiben talált, (http://www.delmagyar.hu/csongrad_hirek/honfoglalas_kori_aranyozott_sarkanty_u_a_cseh-tanyanal/2214615/), 10. századi sarkantyú-lelet is, ami a szablamarkolatú kardhoz hasonlóan szintén csupán rövid életű, vagy alkalmi próbálkozásként értékelhető a steppei magyar és a nyugat-európai harci kultúra találkozásának metszéspontjában. A legkorábbi magyarországi sarkantyúleletekről I. WOLF 1984–85. 590., 610.

⁵⁸ A Pireneusi-félszigetről a legismertebb Rodrigo Diaz de Vivar (el Cid), illetve portugál részről Gerardo sem Pavor (Félelemnélküli Gellért) mellett számos más ilyen szereplőt ismerünk. Például a VIII. Alfonz súlyos vereségét hozó Alarcos melletti csatában (1195) az Almohádok oldalán harcoló Pedro Fernández de Castro, aki akkor a kasztíliai monarcha személyes ellensége volt. LLAMAZARES 1954. 560.

⁵⁹ A kevés számításba vehető 10. századi példa egyike Arnulf, bajor herceg, aki 914–916 között Bajorország keleti szomszédainál „vendégeskedett”. Nála jobb – fennmaradt nevű – ismerője aligha lehetett a Magyar Nagyfejedelemség viszonyainak, ezzel együtt harcászatiának. BÓNA 2000. 38. Arnulf életrajzára és politikájára lásd még: DEUTINGER, 2002. Az ezredforduló után már több példánk akad: Hont, Pázmány, Orci és Vecellin lovagok Géza fejedelem és István udvarában, vagy a magát Kálmán király fiának kiadó, trónkövetelő Borisz (Borics). GYÖRFFY 1983. 117.; MAKK 2000. 66–67., 79–81.

⁶⁰ A határvidéki társadalom (és ideológia) fogalma eredetileg F. J. Turner amerikai történész (1861–1932) nevéhez kötődik, ám az ibér középkorászok is jól ismerik. „A mozgó határ” elnevezés spanyol szakirodalmi megfelelője a „meleg határ”. Ez a határsávon átvélő nem háborús kapcsolatok fontosságát hangsúlyozza. MARTÍNEZ–BARRESI–JOSSEAND 2001. 161.

⁶¹ A 10–13. századi Kárpát-medence (és határterületei) a különböző kultúrájú és gazdasági berendezkedésű népek együttélése szempontjából semmivel sem érdekteletlenebb, mint a kortárs Ibér-félsziget. Pogány steppei etnikum éppúgy megtalálható volt itt, mint változatos jogállású magyar, szláv, vagy éppen Nyugatról érkező keresztény földműves, nem beszélve a keveset kutatott Árpád-kori muszlim és zsidó népességről.

⁶² Az Ibér-félszigeten a hatalmi viszonyok 13. századi átrendeződésétől függetlenül egészen 1340-ig sor került még néhány, Afrikából kiinduló muszlim támadásra. Csak a Salado-menti csata (1340)

melletti győzelmében (1212) jelentkező reformfolyamat, illetve szervezési munka legalább olyan fontosságú volt, mint negyed évezreddel korábban a szász dinasztíának a saját „külső behatolói” (magyarok mellett szlávok is) ellenében.⁶³

A dolgozatunkban hozott példákon túl, a könnyűlovasság harcászati jelenségének és hátterének párhuzamos, ibér-félszigeti és közép-európai vizsgálata további páratlanul érdekes, a különböző helyi társadalmi, gazdasági viszonyok közepette is hasonlóan alakuló jelenségekre deríthet fényt. Számunkra mindezt különösen izgalmasabbá teszi a két távoli földrajzi régió között is megvalósuló szórványos kapcsolatok, „rásegítő hatások” kimutatása. Úgy véljük, ez a kutatás hiánypótló lehet és a középkori európai kontinens hadtörténetének mélyebb megismerését eredményezheti – mind a Pireneusi-félsziget, mind pedig a Kárpát-medence országaiban.

BIBLIOGRÁFIA

- BARBOSA 2004. = BARBOSA, GOMES: *Conquista de Lisboa 1147*. Lisszabon, 2004.
- BLAZOVICH 1977. = BLAZOVICH LÁSZLÓ: IV. László harca a kunok ellen. *Századok* 111 (1977) 941–945.
- BÓNA 2000. = BÓNA ISTVÁN: *A magyarok és Európa a IX–X. században*. Budapest, 2000.
- BRADBURY 1985. = BRADBURY, JIM: *The Medieval Archer*. Woodbridge, 1985.
- BRETT-FORMANN 1985. = BRETT, MICHAEL-FORMANN, WERNER: *A mórók. Az Iszlám Nyugaton*. Budapest, 1985.
- BRENTJES 1986. = BRENTJES, BURCHARD: *Izmael fiai*. Budapest, 1986.
- B. SZABÓ 2010. = B. SZABÓ JÁNOS: *A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról*. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Budapest, 2010.
- DALLI 2006. = DALLI, CHARLES: From Islam to Christianity: the Case of Sicily. In: *Religion, Ritual and Mythology: Aspects of Identity Formation in Europe*. Ed. CARVALHO, JOAQUIM. Pisa, 2006. 151–169.
- DAVID 1989. = DAVID, HENRIQUE: Os Portugueses e a Reconquista Castelhana e Aragonesa do século XIII. *Separata de Actas II. Jornadas Luso-Espanholas da História Medieval* 3 (1989) 4.
- DEL CAMPO 1993. = DEL CAMPO, ALVARO SOLER: *La evolución del armamento medieval en el reino castellano-leonés y Al-Andalus (siglos XII–XIV)*. Madrid, 1993.
- DEUTINGER 2002. = DEUTINGER, ROMAN: Königswahl und Herzogserhebung Arnulfs von Bayern. Das Zeugnis der älteren Salzburger Annalen zum Jahr 920. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 58 (2002) 17–68.
- DOBOLÁN-SZÖLLÖSY 1995. = DOBOLÁN GÁBOR-SZÖLLÖSY GÁBOR: Miért általános a nomád népek közt a hátrafelé nyílazás? *Savaria* 22 (1996/3) 207–218.
- DURÁN 1998. = DURÁN, ÁNGEL ESPINOSA: *Almanzor, Al-Mansur el victorioso*. Madrid, 1998.

„összkeresztény” (kasztíliai-portugál) sikere, illetve Algeciras négy évvel későbbi bevétele tett véglegesen pontot ezekre az inváziókra. BRETT-FORMANN 1985. 43.

⁶³ Hasonló reformtevékenységként értelmezhetők IV. Béla lépései a mongol invázió után, azzal a különbséggel, hogy azokat nem a támadók elleni közvetlen akció követte, hanem egy újabb támadás megelőzésének szándéka a Magyar Királyság keleti szomszédainak területén. SZENDE 2003. 555–556.

- ELTER 2009. = ELTER ISTVÁN: *Ibn Hayyān a kalandozó magyarokról*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 24. Szeged, 2009.
- KAVEH 2005. = KAVEH, FAROKH: *Sassanian Elite Cavalry*. Oxford, 2005.
- FERREIRA 1988. = FERREIRA, MARIA EMA TARRACHA: *Poesia e prosa medievais*. Lisszabon, 1988.
- FITZ 2002. = FITZ, FRANCISCO GARCÍA: *Relaciones políticas y guerra: la experiencia castellano-leonesa frente al Islam. Siglos XI–XIII*. Sevilla, 2002.
- FODOR 1975. = FODOR ISTVÁN: *Verecke híres útján... A magyar nép őstörténete és a honfoglalás*. Magyar História. Budapest, 1975.
- GLICK 1979. = GLICK, THOMAS, F.: *Islamic and Christian Spain in the Early Middle Ages*. Princeton, 1979.
- GYÖRFFY 1983. = GYÖRFFY, GYÖRGY: *István király és műve*. Budapest, 1983.
- HATTO 1940. = HATTO, ARTHUR THOMAS: Archery and Chivalry: A Noble Prejudice. *Modern Language Review* 35 (1940) 40–54.
- HENRIQUES 2003. = HENRIQUES, ANTÓNIO CASTRO: *Conquista do Algarve*. Lisszabon, 2003.
- HIDÁN 2005. = HIDÁN CSABA LÁSZLÓ: Cid alakja Giovanni Paolucci „Cid” című filmjében és a valóságban. *Studia Caroliensia* 4 (2005) 435–446.
- HKÍF = A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. KRISTÓ GYULA. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1995.
- IBN QAYYIM AL-JAWZIYYAH = IBN QAYYIM AL-JAWZIYYAH: *Al-Furusiyya*. Eds. AL-DIN AL-FATIH, NIZAM–MUNAWWARA, MADINA. Kairó, 1976.
- IGAZ 2005. = IGAZ LEVENTE: Kultúrák határán – Kelet és Nyugat hadművészetének találkozása a rekonkvizta idején. *Valóság* 48 (2005/8) 10–19.
- KATONA-KISS 2010. = KATONA-KISS ATILLA: A „sirmioni hunok”. Egy muszlim katonai kötelék a XII. századi magyar királyi erőkből. In: „Fons, skepsis, lex” *Ünnepi tanulmányok a 70 esztendősk Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk. ALMÁSI TIBOR–RÉVÉSZ ÉVA–SZABADOS GYÖRGY. Szeged, 2010. 159–171.
- LATHAM–PATERSON 1970. = LATHAM, JOHN DEREK–PATERSON, WILLIAM FORBES: *Saracen Archery*. London, 1970.
- LLAMAZARES 1954. = LLAMAZARES, PÉREZ, JULIO: „Príncipe leonés, héroe de leyenda oriental: el Castellano”. *Hidalguía: la revista de genealogía, nobleza y armas*. Ediciones Hidalguía 6 (1954) 560.
- LÓPEZ–LARREA 2000. = LÓPEZ, JULIO–LARREA, DAVALILLO: *Atlas histórico de España y Portugal*. Madrid, 2000.
- MAKK 2000. = MAKK FERENC: *A tizenkettedik század története*. Budapest, 2000.
- MARTÍNEZ–BARRESI–JOSSEAND 2001. = MARTÍNEZ, CARLOS DE AYALA–BARRESI, PASCAL–JOSSEAND, PHILPPE: *Identidad y representación de la frontera en la España medieval, siglos XI–XIV*. Madrid, 2001.
- MIRANDA 2000. = MIRANDA, AMBROSIO HUICI: *Las grandes batallas de la reconquista durante las invasiones africanas*. Granada, 2000.
- NAVARRO 1959. = NAVARRO, EMILIO BELADIEZ: *Almanzor: un César andaluz*. Madrid, 1959.
- NEMES–NAGY–TOMPA 2003. = NEMES MIHÁLY–NAGY GÉZA–TOMPA LILLA: *A magyar viseletek története*. Budapest, 2003.
- NÉGYESI 2000. = NÉGYESI LAJOS: Gondolatok a lovasság csapatnemeiről. (A könnyű- és nehézlovasság problematikája) In: *Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak konferenciája*. Szerk. BENDE LÍVIA–LÓRINCZY GÁBOR–SZALONTAI CSABA. Szeged, 2000. 375–378.

- NÉGYESI 2003. = NÉGYESI LAJOS: A muhi csata, 1241. április 11. In: *Tatárjárás*. Szerk. NAGY BALÁZS. Budapest, 2003. 394–405.
- NICOLLE 1996. = NICOLLE, DAVID: *Sassanian Armies: the Iranian Empire Early 3rd to Mid-7th Centuries AD*. Montvert, 1996.
- NICOLLE-MCBRIDE 1982. = NICOLLE, DAVID-MCBRIDE, ANGUS: *The Armies of Islam, 7th–11th Centuries*. London, 1982.
- NICOLLE-MCBRIDE 1988. = NICOLLE, DAVID-MCBRIDE, ANGUS: *El Cid and the Reconquista, 1050–1492*. London, 1988.
- NICOLLE-MCBRIDE 2001. = NICOLLE, DAVID-MCBRIDE, ANGUS: *The Moors. The Islamic West, 7th–15th Centuries AD*. Oxford, 2001.
- POWERS 1966. = POWERS, JAMES F.: *A Society Organized for War*. Oxford, 1966.
- PRISKIN 2010. = PRISKIN KATALIN: *A Kárpár-medence avar és honfoglalás kori lóállományának archaeogenetikai elemzése*. (PhD-értekezés tézisei.) Szeged, 2010.
- RADHI 1991. = RADHI, MOHAMMAD BASHIR HASAN: Un manuscrito de origen andalusí sobre tema bélico. *Anaquel de estudios árabes* 2 (1991) 139–146.
- RÉVÉSZ 1999. = RÉVÉSZ LÁSZLÓ: *Emlékezzetek utatok kezdetére...* Budapest, 1999.
- RUIZ 2006. = RUIZ, MARIA ANTONIA CARMONA: El caballo andaluz y la frontera del Reino de Granada. *Quadernos de historia de España* 80 (2006) 55–63.
- SALGADO 1998. = SALGADO, FELIPE MAILLO: *Los arabismos del castellano en la Baja Edad Media*. Salamanca, 1998.
- SEZGIN 1986. = 'Abd Allāh ibn Maymūn: *Al-īfāda wa'l-tabsīr li-kull rāmin muḥtadī' au mahīr*. Ed. SEZGIN, F. Frankfurt am Main, 1986.
- SUDÁR 2010. = SUDÁR BALÁZS: Egy XIV. századi mameluk kézikönyv az íjásatról. *Hadtörténelmi Közlemények* 123 (2010) 338–352.
- SZABADOS 2007. = SZABADOS GYÖRGY: A régi magyar taktika Árpád-kori írott kútfőiben. *Hadtörténelmi Közlemények* 120 (2007) 475–500.
- SZENDE 2003. = SZENDE LÁSZLÓ: Magyarország külpolitikája 1242–1246 között. In: *Tatárjárás*. Szerk. NAGY BALÁZS. Budapest, 2003. 555–556.
- SZÖLLÖSY 1995. = SZÖLLÖSY GÁBOR: Mennyivel voltak jobb fiaik a honfoglaló magyaroknak, mint a korabeli Európa más népeinek? *Keletkutatás* 1995. ősz 37–51.
- SZÖLLÖSY 1997. = SZÖLLÖSY GÁBOR: „Mindenki másképp csinálja”... (Különböző lovaglási módok régészeti tanulságai). In: *A népvándorlás kor fiatal kutatói 8. találkozásának előadásai*. (Veszprém, 1997. november 28–30.) Szerk. S. PERÉMI ÁGOTA. Veszprém, 1999. 152–165.
- TÁHA 1989. = TÁHA, ABDULWĀHID DHANŪN: *The Muslim Conquest and Settlement of North Africa and Spain*. London, 1989.
- TORMA 2008. = TORMA BÉLA GYULA: Csata a Brenta folyónál, 899. *Hadtörténelmi Közlemények* 121 (2008) 425–447.
- VEZSPRÉMY 2008. = VEZSPRÉMY LÁSZLÓ: *Lovagvilág Magyarországon*. Budapest, 2008.
- VIGUERA 1977. = VIGUERA, MARÍA JESÚS: *Kitāb Hilyat al-fursān wa-shi'ār al-suy'an. Gala de caballeros, Blasón de Paladines*. Madrid, 1977.
- VÖRÖS 2005–2006. = VÖRÖS ISTVÁN: Ló az Árpád-kori Magyarországon. *Folia Archeologia* 52 (2005–2006) 163–215.
- WISE-MCBRIDE 1981. = WISE, TERENCE-MCBRIDE, ANGUS: *The Ancient Armies of the Middle East*. Oxford, 1981.
- WOLF 1984–85. = WOLF MÁRIA: Előzetes jelentés a Karos határában feltárt 10. századi telepekről. In: *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984/85–2*. Szeged, 1991. 581–612.

Eastern Art of Warfare – in the West

Military challenges against the political formations of Medieval Europe from the 8th century A.D, namely the attacks of the Normans, the Muslims (including Arabs and Berbers) and the Hungarians can be evaluated from many perspectives. The tactical military using of light cavalry and later appearance of it in the conquered areas of the continent (Iberian Peninsula and Carpathian Basin) gives us one avenue of analysis. The historical literature often considers the Islamic West (Maghreb) as a separated area, where different – first of all local – influences existed, from the Eastern part of the Muslim World. There, the most important influences were generated by the Mediterranean, Byzanthian or Western-European neighbours, and the Berber influence was also continuous in the Iberian Muslim warfare.

Within these cultural influences we can see only some traces of military tactical elements of Steppe origin that were of critical importance during the Muslim wars in Asia and against Byzantium. But the using of light cavalry seems as important as always was in the medieval military history of the Carpathian Basin.

This study compares the military history of the Carpathian Basin with that of the Iberian Peninsula to identify common elements of light cavalry warfare that are from Steppe origin or from other sources in the areas, e.g. of the role of the horse, styles of horseback riding, the use of mounted archers and the using of light cavalry tactics.